

Balogh István

A CSELEKVÉS CSOMÓSTERE (Richard Münch elmélettörténeti köteteiről)*

1. A voluntarisztikus elmélettörténeti kényszer

A voluntarisztikus paradigma¹ keretei között — ha kellően következetes — előbb vagy utóbb társadalomelmélet-történetet fog írni az ember. Természetesen más paradigmát követve és egyébként is sokféle okból kifolyólag *lehet* elmélettörténeti összefoglalót készíteni. De a voluntarisztikus elméleti tradíció vállalóját és folytatóját alapvető elméleti és módszertani megfontolásai kötik a vizsgálódásnak ehhez a terepéhez. Richard Münch nagyívű elmélettörténeti munkájának, a *Sociological Theory* három kötetének tavalyi megjelenése nem csupán kitűnő alkalmat ad arra, hanem immár halaszthatatlan feladattá teszi, hogy a voluntarisztikus elmélet említett sajátos elmélettörténeti kapcsolódását ismét szemügyre vegyük: felidézzük *eredetét*, elemezzük *modifikációit* és újragondoljuk *lehetőségeit*.

Szembeötlő az elmélettörténeti tradícióhoz fűződő különleges kapcsolódás a voluntarisztikus elméletnek már első, Parsons általi megfogalmazása alkalmával is. Az elméleti pozíció elnevezéséhez Parsons a cselekvés önkéntes normakövető jellegét, illetve a normakövetésnek a cél-eszköz dimenzióval való összefonódását emeli ki, de a cselekvés e koncepciójához azonmód és elválaszthatatlanul hozzárendeli az elméletalkotás speciális módszertani elvét is. A voluntarisztikus cselekvésemélet eredeti, Parsonstól kifejtett koncepciója módszertani szempontból azt az elvet rögzíti, hogy miután az emberi cselekvés teleologikus és normatív elemeket foglal magában, *ezért* valamely komplex és analitikus elmélet kidolgozását szükségképpen megelőzi számos, vagy a cél-eszköz relációt, vagy a normativitást egyoldalúan kifejtő redukciós, egyszersmind egymással mégis összekapcsolható elmélet együttes létezése és következetes megfogalmazása. Ennek az elmélettörténeti előfeltételnek a fennállása esetén a voluntarisztikus elméletalkotó feladata voltaképpen nem más,

* Münch, Richard: *Sociological Theory*. Vols. 3. Nelson-Hall Publishers. Chicago 1994.

mint ezeknek az egyenként egyoldalú elméleteknek a kritikai elsajátítása, konstruktív összekapcsolása és egyetlen átfogó elméletté szintetizálása. E korántsem bonyolult kiindulópont azonban messzemenő konzekvenciákat von maga után és végül is annak bejelentését tartalmazza, hogy a voluntarisztikus elméletalkotás az elmélettörténet csomópontjainak kialakítására, új szintet generáló fordulópontjainak megvalósítására irányul, s ennek folytán — legalábbis bizonyos értelemben — kizárólagosságra tart igényt.²

Ez utóbbira nézve (ezen a helyen csak széljegyzetként) mindjárt meg is kell említeni: a tudományelmélet művelőinek érdeklődését mindeddig elkerülő, speciális hatókörű, a társadalomelméletre alapozó tudományelméleti felfogásról van tulajdonképpen szó. A voluntarisztikus módszer specifikáló, egyben korlátozó teljesítménye az általános — a természettudományok alapján álló — tudományelmélettel szemben az, hogy sajátosan a társadalomismeret jellegére, s ezen belül is a társadalomelmélet dinamikájára vonatkozik. Saját terepén, a társadalomelmélet körén belül viszont e sajátos tudományfelfogásnak két oldala különböztethető meg egymástól: az egyik esetben a voluntarisztikus tézis magát a társadalmi cselekvést, a másik esetben az elmélettörténeti előzményekhez kapcsolódás mikéntjét tematizálja.

Más kérdés immár, hogy Parsons, az elmélet névadója, az elmélet két oldalát, a normativitás tézist (pontosabban: a cselekvésnek a normativitást is magában foglaló koncepcióját) és az elméletalkotás módszertani eljárását milyen értelemben hozza egymással kapcsolatba és egyáltalán megkülönbözteti-e egymástól. A *The Structure of Social Action*-ban a voluntarisztikus elméleti paradigma legteljesebbnek tekinthető meghatározásában is azt találjuk, hogy Parsons inkább egybefogja és összemosza, nem pedig elválasztja és megkülönbözteti egymástól az említett két oldalt. Így az elméleti tézisnek és az elméletalkotás módszertani alapjainak egymásba fonódását legplasztikusabban a voluntarisztikus paradigma Parsons által adott részletező leírásával szemléltethetjük. Eszerint: „A pozitivisták elméletek valamennyi típusával szemben a voluntarisztikus elmélet alapvető tétele az, hogy a cselekvés lényeges szubjektív összetevőit nem fogja át a tudományosan érvényes ismeretekről szóló (pozitivisták) metodológiai séma. Annak folytán, hogy e szubjektív összetevők nem igazodnak az így felfogott érvényes tudás kategóriáihoz, az elemzés során nem kezelhetjük őket sem úgy, hogy eltekintünk tőlük, sem úgy, hogy tévedés cselekvésnek fogjuk fel őket, sem úgy, hogy funkcionális függőségbe hozzuk azokkal a cselekvési összetevőkkel, amelyeket nem-szubjektív terminusokban írhatunk le, sem pedig olyképpen, hogy ez utóbbiakhoz képest véletlenszerűeknek tekintjük.” Továbbá — folytatja Parsons — „a voluntarisztikus rend sajátossága az, hogy normatív tulajdonsággal rendelkező összetevőket is magában foglal. A radikális pozitivisták elméletek viszont tagadják, hogy e normatív összetevőknek bármiféle empirikus relevanciája lenne. Az utilitarista felfogás keretén belül egy meghatározott összefüggésben megjelennek ugyan a normatív elemek, azonban a véletlenszerű cél státuszába helyezve, aminek következtében azután csupán az elméleti rendszer alkalmazásának empirikus adataiként szerepelhetnek. Ezzel szemben a voluntarisztikus elmélet keretén

belül a cselekvés normatív összetevői a rendszer integráns részének tekintendők, amelyek a rendszeren belül sajátos meghatározottságuk alapján függetlenek más elemektől. A voluntarisztikus rendszer semmiképpen sem vitatja el a cselekvés kondicionális és más nem-normatív összetevőinek fontos szerepét, ámde a normatív elemekkel való interdependenciájukban fogja fel ezeket az összetevőket" (Parsons 1967: 81–82). A cselekvésselmélet másik nagy — az általa idealistának nevezett — tradíciójával kapcsolatban viszont Parsons hangsúlyozza: „Amíg a voluntarisztikus elmélet tételezi az interakció folyamatát a cselekvés normatív és a nem-normatív elemei között, az idealista elméletekben a kondicionális összetevők tűnnek el, csak úgy, mint ahogyan a normatív összetevők eltűntek a pozitivisták elméletekben" (Parsons 1967: 82–83). Következésképpen Parsons szerint a voluntarisztikus elmélet a pozitivisták és az idealista elmélet kritikája, egyúttal pedig egy mindkettőnél magasabb elméleti szinten megvalósított összekapcsolása, integrációja, egyszersmind pedig a szociális (társadalmi) cselekvés adekvát értelmezése.

Ha a két problémakör (az elméleti tézis és az elméletalkotási módszer) egymáshoz kapcsolódása nem is egészen világos az iménti hosszú idézetben, az azonban egyértelműen kiolvasható, hogy a voluntarisztikus elméleti paradigma kezdettől fogva — azaz már a Parsons által adott meghatározásában is — valójában kettős irányultságú. Egyfelől, elméleti alapállását tekintve a cselekvés többdimenziós jellegét tételezi (cselekvő, cél, eszköz, kondicionális és normatív elemek). Másfelől, az így felfogott cselekvés (unit act) szerkezetének elméleti megkonstruálásához egymástól különböző, egymást kizárni látszó tradíciókhoz tartozó elméleti teljesítményeket kapcsol össze. Mármint éppen ebből a kettős elemzési stratégiából fakad az, hogy a voluntarisztikus elméletalkotó nem állhat meg sem az empirikus vizsgálódásnál, sem pedig a modellalkotásnál, hanem alapvető megfontolásainak megfelelően elmélettörténetet is *kell* írnia. Így jár el Parsons, amikor a voluntarisztikus paradigma első megfogalmazási kísérletét egy nagyszabású társadalomelméleti áttekintés, a *The Structure of Social Action* keretében valósítja meg. Ebben az elmélettörténeti keretben a cselekvés, valamint a rend és a rendszer összekapcsolásának voluntarisztikus tézisének meghirdetve és a társadalomelmélet — különböző tradíciókhoz tartozó — történeti anyagán bemutatva fogalmaz meg hosszú távú tudományos programot önmaga számára.

Az eddigiekből is látható azonban, hogy Parsons voluntarisztikus elméleti programja kezdettől fogva belső feszültségeket hordoz. Egyrészt az is kérdés, hogy Parsons voluntarisztikus tézise az elmélettörténeti tradíció kategorizálása révén (pozitivisták–idealista) nem vezet-e általában is prekonceptióra az egyes elméletalkotók munkásságának megítélésében, s e prekonceptió következtében (pl. Durkheim esetében) mennyiben válik hamissá valamely elméleti álláspont ábrázolása és értékelése (Ale-

xander 1982b; 1988). Másrészt — és jelenlegi vizsgálódásunk szempontjából ez a fontosabb — Parsonsnál nyomon követhetjük a cselekvés jellegére vonatkozó voluntarisztikus tézis (az önként követett normatív elem beemelése a cselekvés alapszerkezetébe), és a modern társadalom által kondicionált individuális cselekvési mód tematizálásának ellentmondását, vagyis az összekapcsolt elméleti tézisnek és az elméletalkotási módszernek Parsons által nem tudatosított konfliktusát (Alexander 1978; 1983b; 1988). E konfliktust Jeffrey Alexander a voluntarisztikus elmélet eredeti, Parsons által kifejtett koncepciójának belső feszültségeként tematizálja és mint Parsons szubsztantív, illetve formális voluntarisztikus felfogásának ellentmondását bontja ki, egyúttal új irányba — a mikro- és makroszintű szociológiai vizsgálódás összekapcsolásának problémái irányába — fordítja. Alexander szerint a voluntarisztikus elmélet formális felfogásának státusza abban áll, hogy „az individualista, idealista és materialista elméletek meghatározott elemeinek egy átfogóbb elméleti egységgé transzformálásával Parsons a cselekvés és a társadalom struktúrájának partikuláris manifesztációiktól elválasztott modelljét vázolja fel, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan Chomsky a generatív grammatikát a nyelv univerzális struktúrájaként ábrázolja. Parsons saját meghatározása szerint is a cselekvés általa tárgyalt elemeinek fenomenológiai státuszt tulajdoníthatunk, mégpedig a husserli értelemben. Analitikus perspektívából tekintve a voluntarisztikus jelleg a cselekvés formális sajátossága, mivel független a konkrét történeti meghatározottságoktól” (Alexander 1978). Ezzel szemben a szubsztantív voluntarisztikus elmélet „a konkrét egyént tekinti kiindulási pontnak. Ebben az esetben Parsons elfogadja a konkrét egyén autonómiájának klasszikus liberális tézisét, habár számára ez az autonómia — ezt ismételtelen kell hangsúlyozni — multidimenzionális. A szubsztantív voluntarisztikus elmélet szerint tehát a valóságos egyén a cselekvési szituációnak *mind* a normatív, *mind* pedig a kondicionális elemeivel *szemben* autonómiával rendelkezik” (Alexander 1978. Az én kiemeléseim. — B. I.). Alexander szerint a kétféle voluntarisztikus szempont azért választható el nehezen Parsonsnál, mert egyfelől „elfogadja azt az ideológiai álláspontot, miszerint a konkrét egyén szabadsága a kondicionális és a normatív struktúrák differenciálódásától függ. Ugyanakkor azonban e szubsztantív célokat azon a szintetikus perspektíván keresztül artikulálja, amelyet az egyéni szabadságra vonatkozó ugyanezen tradíció formális aspektusainak kritikája során használt fel” (Alexander 1978). Alexander szerint tehát a voluntarisztikus elméleti tézis és a különböző elméleti tradíciók kritikájának és összekapcsolásának módszere Parsons alapvető felfogásával összefüggő okok miatt fedi át egymást nem kellően tisztázott módon a *The Structure of Social Action*-ban. Elmélet és módszer határozott elválasztására és kapcsolatának egyértelmű meghatározására vezette be Alexander a formális és szubsztantív voluntarisztikus elv megkülönböztetését.

A parsonsi voluntarisztikus elmélet „formális” (módszertani) és „szubsztantív” (tartalmi-elméleti) oldalának megkülönböztetésével és szétválasztásával Jeffrey Alexander lehetővé tette a maga számára, hogy a voluntarisztikus módszert önállóítva (kiemelve az általa ideológiai nevezett eredeti összefüggéséből, vagyis elválaszt-

va az autonóm egyén Parsons által képviselt liberális felfogásától) egy másik, ugyancsak fontos probléma, a mikro–makro kapcsolat problémájának tisztázására tegye felhasználhatóvá.³ Miként Parsons, olyképpen Alexander is az elméleti programot nagyszabású elmélettörténeti áttekintéssel és összegezéssel indítja, immár Parsonst is a tradíció részeként kezelve (Alexander 1982a; 1982b; 1983a; 1983b.)

Az, ami Parsonsnál többé-kevésbé egybefonódottan — mindenesetre nem kellőképpen differenciálva — jelent meg, (egyrészt a cselekvésnek a normatív elemeket is magában foglaló többdimenziós jellege, másrészt a többirányú elmélettörténeti tájékozódás alapján álló elméleti szintézis, vagyis a szintetizáló elméleti tézis és a szintézis megvalósításának módszere), Alexandernál világosan megkülönböztethetővé válik. Egyúttal azonban Alexander a voluntarisztikus tézist Parsonstól eltérő irányba fordítja, ezáltal új témakörre terjeszti ki, egyszersmind újabb társadalomelméleti iskoláknak (fenomenológia, szimbolikus interakcionizmus) az elemzésbe való bevonására teszi alkalmassá a voluntarisztikus paradigma hatókörét (Alexander 1988: 222–256).

2. Münch: harmadik típusú voluntarisztikus elmélet

Az előzőekben részletesebb tárgyalás nélkül utaltunk arra, hogy Jeffrey Alexander a voluntarisztikus paradigma parsonsi kettősségének — a módszer és az elmélet feszültségének — a kibontásával és kiélezésével tette lehetővé a voluntarisztikus módszer kiterjesztését az empirikus szintű mikro- és a rendszerszintű makro-elemzés összekapcsolásának elméleti problémáira. Richard Münch viszont ezzel éppen ellentétes stratégiát követve, „a legjobb értelemben vett ortodox parsonsiánus álláspontból” (Wenzel 1990: 43–47) tesz kísérletet a voluntarisztikus paradigma továbbépítésére.⁴ Az Alexanderral ellentétes előjelű stratégia két pillére: egyfelől visszatérés a parsonsi cselekvéselmélethez, s ezen az alapon Parsons elméleti folytonosságának rekonstrukciója a *The Structure of Social Action*tól az *Action Theory and Human Condition*ig, másfelől pedig a módszertani megfontolásoknak a visszacsatlakoztatása a cselekvéselméleti keretekbe. Ezáltal Münch az elé a feladat elé kerül, hogy a voluntarisztikus elméleti tézisnek és elemzési módszernek az Alexander által érzékelt (és Münch szempontjából is releváns) feszültségeit a cselekvéselmélet keretein belül értelmezze és így tegyen kísérletet megoldására.

Münch „Parsons-ortodoxiájának” első tekintetre paradox eredménye a parsonsi elméleti konstrukció alapvető tartalmi átfogalmazása — a konstrukció formai oldalának csaknem változatlan fenntartásával. Ennek okát főként abban találhatjuk meg, hogy Münch nem kívánja — valamiféle rosszul értelmezett elméleti elkötelezettség jegyében — feloldani a parsonsi elmélet ellentmondásait. Sőt, általában sem tekinti a Parsonsnál fellelhető ellentmondásokat az elméleti konstrukció leküzdendő hiányosságának (mint pl. Alexander), hanem magának a tárgynak — a voluntarisztikus cselekvés inherens feszültségének — az elméleti megnyilvánulásaként fogja fel. Az

ebből az álláspontból kiinduló voluntarisztikus elméleti stratégia ezért Münchnél az ellentmondások specifikálásának és generalizálásának a vonalán halad tovább és legalább négy lényeges ponton hat módosítólag Parsons eredeti koncepciójára. A módosítások főbb jellegzetességei röviden a következők:

a) Az elmélet két szintjének, a tárgyelméleti és a metaelméleti szintnek a parsonsi konstrukciónál határozottabb elválasztása. Münch szerint a voluntarisztikus alapkérdés tárgyelméleti szinten az, hogy „miképpen lehetséges az emberi cselekvés, ha a rendezettség (Geordnetheit) és az individuális autonómia egymásnak feltétele?” (Münch 1988: 12). A metaelméleti kérdés pedig így hangzik: „Hogyan lehetséges cselekvésemélet, ha az elméleti absztrakció és a történeti–empirikus specifikáció, a kauzális magyarázat és a hermeneutikai megértés egymással összekapcsolódik?” (Münch 1988: 14). Ezáltal az elméletalkotásnak az elméleti tradícióhoz való voluntarisztikus kapcsolódása metaelméleti szintre tevődik át, egyszersmind a módszer problémája kitágul az elmélet két szintjének összekapcsolódása irányában. Vissza-utalva a korábban mondottakra: Münch az elméleti tézis és elemzési módszer parsonsi egybeszővődését nem a formális és a szubsztanciális voluntarisztikusság differenciálásával látja tisztázhatónak (miként Jeffrey Alexander), hanem az elemzés tárgyelméleti és metaelméleti szintjének határozott elválasztásával.

b) Münch szerint az „alapkérdések” kanti ihletettsége korántsem véletlen, hanem Parsons implicit, de határozott és következetes filozófiai felfogásával függ össze. Röviden: a parsonsi elmélet — Münch által részletesen bemutatott — rejtett „kanti mag”-jának problémájáról van szó (Münch 1988: 23–32). Parsonsnak a kanti filozófiához kapcsolódását mind biográfiai adatokkal, mint elméleti okfejtéssel igazolva Münch generalizálja az instrumentális és a normatív cselekvésnek — legelőször a *The Structure of Social Action*-ban megjelenő és Parsons későbbi munkáiban különböző megközelítésekben újjól rekonstruált — feszültségét. E feszültség Münch általi generalizálásának eredménye a szimbólumkomplexitás és a cselekvéskontingencia fogalmi kettőssége (Münch 1988: 92–95).

c) A cselekvésnek, a normatív rendnek, az intézményesítő folyamatoknak a szimbólumkomplexitás és a cselekvéskontingencia két pólusa által behatárolt feszültségmezőbe helyezése kitüntetett helyet biztosít az egyes „elemek” kölcsönös áthatásának, egymásra rétegződésének és emergenciájának, azaz — Münch terminusával — interpenetrációjának. Az eredetileg Parsons által bevezetett fogalom helye ilyenképpen megváltozik az elméleti konstrukcióban és a funkcionális differenciálódás ellenfogalmává emelkedik (Münch 1994d; 1994e).

d) A generalizált pólusok, az interpenetráció fogalmi, valamint a szimbólumkomplexitás és a cselekvéskontingencia szűkülése és bővülése együttesen a cselekvést egyfelől mint egy sajátos, kétpólusú feszültségmezőben lezajló folyamatot, másrészt mint e feszültségmezőt újrageneráló centrumot konceptualizálja. A cselekvés e kettős dinamikája, mint történeti egymásra következés is felfogható: ennek elemzésére Münch a génpólus és a fenopólus megkülönböztetését tartja szükségesnek (Münch 1988: 168–173). A dinamika másik irányú következménye pedig az,

hogy cselekvés és rend (Ordnung), cselekvés és rendszer nem egymást kizáró, hanem egy folyamat részeként, egymást feltételező kategóriákként foghatók fel.

A parsonsi modell iménti, Münch által végrehajtott módosításának legfontosabb következménye tehát az, hogy dinamizálja és generalizálja Parsons eredeti és későbbi (AGIL) sémáját (Münch 1988: 79–96). A *Sociological Theory* elmélettörténeti koncepciója rekonstrukciójához a modell dinamikájának két — az *a* és a *d* pontok kombinációját érintő — dimenzióját kell feltétlenül kiemelni, és ebben a tekintetben is csupán utalásokra kell ezúttal szorítkoznunk. Eszerint a cselekvés térbeli (strukturális) és időfüggő (génpólus és fenopólus felőli) dinamikáját mind tárgyméleti, mind pedig metaelméleti problémaként kell kezelni. Mármint belátható, hogy egyfelől a cselekvés voluntarisztikus — azaz egyidejűleg instrumentális–stratégiai és normakövető — jellege, másfelől a cselekvés elemeinek analitikus külön-kezelésének elméletei, végül pedig a normák, struktúrák interpenetrációja és ezzel együtt az analitikus elméleteknek metaelméleti szinten megvalósított összekapcsolása egyetlen modell összetartozó, ok–okozati összefüggésekre azonban nem redukálható részei. Münch eddigi munkáiban, a modell tárgyméleti problémáit tartva szem előtt, egyrészt az analitikus fogalomértelmezés és az interpenetráció (strukturális összefüggések) problémáinak tisztázására törekedett. Másrészt az intézményi átalakulás és a normakövetés megszilárdulása, interiorizálódása (időfüggő kapcsolódások) problémáit igyekezett elemezni. (Münch 1984; 1986; 1988). Azáltal, hogy ezt a programot Parsons elméleti pozíciójának a rekonstrukciójaként és történeti verifikálásaként valószínűsítette meg, nem volt szüksége arra, hogy mindjárt a kiinduló ponton — Parsonshoz és Alexanderhez hasonlóan — az általa módosított (generalizált) parsonsi modell metaelméleti–elmélettörténeti problémáival szembenézzon. A *tárgyméleti szempontú elemzést* követően azonban Münch számára a voluntarisztikus paradigma logikája szerinti legközelebbi tennivaló az elmélettörténet metaelméleti szintű rekonstrukciója. Mármint az említett körülmények eredményeképpen korántsem valamiféle szokásos tankönyvet kapunk kézhez Münch és az amerikai kiadó jóvoltából, hanem az oktatásban is kitűnően használható, koncepcionálisan azonban ezen túlmenő igényű elmélettörténeti alapvetést, amely hasonló szerepet tölt be Münch voluntarisztikus elméleti építkezésében, mint a *The Structure of Social Action* Parsonsnál, vagy a *Theoretical Logic in Sociology* négy kötete Jeffrey Alexandernél.

3. Elméletttörténet — metaelmélet

A tárgyelméleti és metaelméleti szint elválasztása, a parsonsi elméletnek a kanti filozófia irányában történő generalizálása, és a modell dinamizálása nem függesztette fel Münch számára a voluntarisztikus elméletttörténeti kényszer működését, de két lényeges összefüggésben módosította azt. Münch egyrészt Parsons, Durkheim és Weber cselekvéseméletének rekonstrukciója során (Münch 1988) a voluntarisztikus hagyományok stratégiáját követte ugyan, de elemzésének *közvetlen tárgyelméleti irányultságánál fogva* csak részben és csak mint az elméletalkotás első kísérlete elégítette ki a metaelméleti igényeket. A két elméleti szint definitív megkülönböztetése, ugyanakkor a megkülönböztetési programnak részleges megvalósítása kellemtelen következményekkel is járt Münch számára, főként az analitikus fogalomépítés és a kategóriák reálszintű értelmezése között fellépő bizonytalanságokban (Balogh 1991). Másrészt a Münch előtt — legalábbis a *Theorie des Handelns* megjelentetésétől fogva — világos volt, hogy a modell magasabb szintű generalizációja következtében a metaelméleti szintű elméletttörténeti vizsgálódás nem korlátozódhat egynéhány társadalomelméleti irányzat tematizálására, miként az Talcott Parsonsnál és Jeffrey Alexandernél történt. Münchnek tehát — a voluntarisztikus paradigma alapján állva — metaelméleti szinten *általános szociológiai elméletttörténetet* kellett írnia. Ugyanakkor az is magától értetődő volt Münch számára, hogy e metaelméleti szinten megvalósított általános elméletttörténeti áttekintést az általa kidolgozott (a parsonsi tradíciót vállaló) voluntarisztikus elméleti konstrukció kereteiben kell elhelyeznie. E kettős feladat didaktikai szempontból is példamutató megvalósítását vehetjük kezünkbe a *Sociological Theory* 1994-ben megjelent három kötetében.

Első tekintetre úgy tűnhet, hogy újabb szokványos, időrendi tagolású elméletttörténeti áttekintést kapunk: az első kötet az 1850 és az 1920 közötti, a második az 1920 és az 1960 közötti, végül a harmadik az 1960 óta eltelt időszak elméleti fejleményeit taglalja. Münch elméleti programja azonban — a voluntarisztikus paradigma logikájának megfelelően — az elméletttörténet terepén is ennél tovább vezet: „nem csupán az volt a cél, hogy megírjam, hanem, hogy tovább is vigyem a szociológiai gondolkodás történetét” (Münch 1994a: 6). A három kötet egységes tagolása csakhamar meggyőz e szándék megvalósításának fő irányáról: Münch az elméletttörténet mindhárom korszakát szigorú szerkezeti és tematikai felfogásban, nevezetesen a *szociális (társadalmi) cselekvés struktúrájának, gazdaságának, politikájának és szimbolikájának* tagoltságában tárgyalja. Az elméletttörténetnek ez a konceptualizálása „közvetlenül ered a társadalmi (social) realitás két alapvető dimenziójának a rendezettség/rendezetlenség (order/chaos) keresztábrázolásában ábrázolható kapcsolatából. E két dimenzió pedig: egyfelől a szimbolikus világ komplexitása (vagyis az el-

képzeltető szimbólumok és jelentések sokasága), és másfelől a cselekvések kontingenciája (a lehetséges cselekvések sokasága)" (Müñch 1994a: 9). E két dimenzió keresztábrázata szerinti elmélettörténeti tagolás adja mindhárom kötet tartalmi — fejezetenkénti — felosztását. Az ismétlődő fejezetek tehát: I. A társadalmi struktúra elméletei, II. A szociológiai relevanciákat vállaló gazdaságelméletek, III. A politika szociológiai elméletei, és végül IV. A szimbolikus folyamatok szociológiai elméletei. Ezek az elmélettörténeti súlypontok Müñch konstrukciójában mint a bővülő és szűkülő szimbólumkomplexitás és cselekvéskontingencia által behatárolt szociális cselekvési tér összesűrűsödési pontjainak elméleti tematizálásai jelennek meg. Képletesen szólva azt mondhatjuk, hogy Müñch felfogásában egyrészt a cselekvési tér univerzumnak tekinthető ugyan, de különös, behatárolt univerzumnak: a cselekvési tér univerzalitása nem a kiterjedés, hanem a generalizáció lehetőségének irányában értelmezendő. Másrészt e behatárolt tér szociális–strukturális, gazdasági, politikai és szimbolikus „galaktikái” szoros és állandó kapcsolatban, interpenetrációban állnak egymással. Müñch e kapcsolat médiumának a szociológiaelméleti diskurzust tekinti, s úgy véli, hogy „mivel az empirikus kutatás és az elméleti problémák gyenge relációban állnak, az egymással versengő paradigmák és elméletek kölcsönös kritikáját kell a legjelentősebb tényezőnek tekinteni az elméleti tévedések korrekciójában és az elmélet fejlődésében” (Müñch 1994a: 5). A cselekvési tér négy, kölcsönös áthatásban álló sűrűsödési csomópontja ezáltal négy diskurzus típust (games of discourse) is képvisel, amelyek mindegyikét Müñch az egyetemes szociológiaelméleti diskurzus sajátos, nemzeti hagyományokhoz is köthető modifikációjaként jellemez. „Ha egymással szembeállítva jellemezzük a négy nemzeti tradíciót, azt látjuk, hogy az angol diskurzust a tradicionális rend problémája jellemzi, melyet az organikus paradigma keretében értelmeznek. A továbbiakban azonban az organikus felfogás kiegészül az individualitás problémájával... az empiricizmussal, az osztálykonfliktus és az unionizmus kérdéskörével. A francia diskurzus fő jellemzője a politikai küzdelemmel összefüggő és a struktúrával, valamint a strukturalizmussal konfrontálódó vitalizmus, a racionalitás... és az egzisztencializmus. A német diskurzust elsősorban a jelentés és az értelem problémája foglalkoztatja... paradigmáit az idealizmus, historicizmus, elidegenedés, a paradoxia inspirálják... Az amerikai diskurzus legfőbb vonását a csere ... az instrumentalizmus, a pragmatizmus és a konszenzus adja” (Müñch 1994a: 14–15).

Habár Müñch az elmélettörténet téridejében tett utazás végén, mintegy emlékeztetőül, táblázatban felvázolja a szociológiai elmélet említett nemzeti „hálózatainak” térképét (Müñch 1994c: 304–314), a három kötetben mégis (a nemzeti meghatározottságoktól természetesen nem függetlenül) az elmélet egyetemes történetét adja elő. Az első, az 1850–1920 közötti időszakot átfogó kötetben a szociális (társadalmi) cselekvés gazdasági dimenziójának kibontásánál találjuk Spencert és Marxot, a politikai dimenzió megnyitásának kezdeténél Vilfredo Paretót és Simmelt, a struktúra-irány megalapozásánál Durkheimet, és a cselekvés szimbolikus dimenziójának feltárásánál Max Weber és George Herbert Meadet. Habár a kötetben, a tárgyalás

terjedelmét tekintve Max Webernek jut a kiemelt szerep (főként vallásszociológiájának részletező bemutatásával), a cselekvés négy dimenziója mégis időrendben következik egymásra, és a megalapozó klasszikusok egyaránt megkapják a nekik kijáró elismerést. Ugyanis Münch voluntarisztikus koncepciójában a cselekvés említett négy dimenziója egyaránt és egyenértékűen fontos. A cselekvési tér „univerzumának” csomópontjainál talán csak kölcsönös áthatásuk, interpenetrációjuk elméleti megalapozása fontosabb számára. Ezért az 1920 és az 1960 közötti időszakot taglaló második kötet szerkezetében és értékrendjében lényeges eltéréseket mutat az első kötethez képest. E négy évtizedet magában foglaló periódus főszereplője Talcott Parsons, és Münch számára ennek az időszaknak legfontosabb eseménye a voluntarisztikus elmélet megalapozása. A cselekvés struktúrájának más irányt követő elméletei (Merton, a fenomenológiai és az etnometodológiai törekvések) éppúgy viszonylag kevésbé jelentős mellékszereplőkké válnak, mint a cselekvés politikai dimenziójában továbbhaladó kutatók (pl. Dahrendorf), a cselekvés gazdaságát elemzők (George C. Homans, Peter Blau), vagy pedig a szimbolikus dimenzió kutatói (Jean Piaget, Herbert Blumer, Erving Goffman).

A második kötetnek különösen fontos szerep jut az elmélettörténeti tárgyalásban. A hangsúlyoknak Parsons szerepét kiemelő, egyértelműen kiegyenlített elhelyezésével együtt is, az 1920-as, illetve 1960-as időszak elmélettörténetének eme legújabb feldolgozása világosan jelzi Münch koncepciójának az utóbbi években történt jelentős módosulását. Első munkáiban, mindenekelőtt a *Theorie des Handelns*-ben, ugyanis Münch a parsonsi voluntarisztikus elméletet összefoglaló koncepciónak fogta fel, amelyben összefutnak a megelőző elméletek, egyszersmind a generalizáció olyan szintjén álló elméletnek is tekintette, amelynek határai ugyan tágíthatók, de keretei nem haladhatók meg (Münch 1988). Úgy vélte, a szociológiai elmélet — és általában a társadalomelmélet — további útja nem lehet más, mint az új elméleti témák és törekvések kibontása a parsonsi elméleti keretekben, illetve integrálásuk e keretekbe. Korábban éppen Münch példáján utaltunk rá, hogy ez a koncepció nem zárja ugyan ki a parsonsi elmélet akár alapvetőnek is tekinthető módosítását, de ugyanez a koncepció vezetett arra, hogy Münch végül is elméletileg megalapozatlannak, sőt elméleti visszaesésnek tekintett mindenfajta Parsons-kritikát.⁵ Mostani háromkötetes elmélettörténeti áttekintésének a Parsons utáni időszakot tárgyaló fejezeteiben azonban Münch — ha nem is teljes határozottsággal — túllépett korábbi álláspontján. Azáltal, hogy a cselekvés gazdasági, politikai és szimbolikus dimenzióinak a Parsonst követő időszakban kidolgozott koncepcióit, ha kritikusan is, de semmiképpen sem elutasítóan tárgyalja, lehetővé válik Münch számára, hogy a korábbinál tagoltabb és árnyaltabb képet adjon a szociológiai elmélet legújabb fejleményeiről is, önmaga feladatát pedig egy új szintézis irányában jelölje ki.⁶

Az elmélettörténeti koncepcióváltás első lépésének köszönhetően a harmadik kötet (1960-tól napjainkig) igen széles körű, ugyanakkor rendszerezett áttekintését tudja adni a legújabb elméleti irányzatoknak és törekvéseknek. A cselekvés strukturális csomópontjainak újabb tárgyalását mutatja be Claude Lévi-Strauss és a posztstruk-

turalista irányzatok, valamint a posztmodern kiemelkedő képviselői (pl. Jean Baudrillard, Francois Lyotard, Michel Foucault) koncepciójának körvonalazásával. A cselekvés gazdasági dimenziójának újabb fejleményeit elemzők között James Coleman, Claus Offe, Terence Hopkins koncepcióját ismerteti Münch. Igen részletes a cselekvés politikai dimenziójának bemutatása — többek között Randall Collins, Pierre Bourdieu, Alain Touraine, Anthony Giddens munkáin keresztül —, külön tárgyalja Norbert Eliasnak e témakörben csak némi erőltetéssel elhelyezhető alakzat-elméletét. Végül a cselekvés szimbolikájának dimenziójában helyezi el Münch — többek között — Lawrence Kohlberg, Jürgen Habermas és Niklas Luhmann munkásságát.

Első olvasatra talán meglepő, hogy Habermas és Luhmann „egymástól radikálisan különböző” (Münch 1994c: 271) álláspontjának együttes szerepeltetése a cselekvési téríró egyazon „galaktikájában” (a szociális cselekvés szimbolikájának dimenziójában) Münch számára egyáltalán nem problematikus. Úgy látja ugyanis, hogy különböző problémákba nyújtanak mindketten az eddigieknél mélyebb betekintést. Habermas — a kommunikáció és a stratégiai cselekvés szigorú elválasztása alapján — a kommunikáció társadalmi folyamatának struktúráját és folyamatát világítja meg, és a kommunikáció mindkét aspektusának a társadalmi fejlődésre gyakorolt hatásait elemzi, egyszersmind pedig a kommunikáció elemzése során messze túllép a szimbolikus interakcionalizmus látókörén (Münch 1994c: 269). Luhmann ezzel szemben „azt mutatja be, hogy a szociális (társadalmi) élet miképpen szerveződik a közvetlen interakció hátterében. Ez az a belátás, amely kétségtelenül többletet jelent azokhoz az elméletekhez képest, amelyek... önmagukat a interakció szintjére korlátozzák... Luhmann rendszerelméletének másik fontos vonása annak kiemelése, hogy milyen páratlan jelentőségű az a folyamat, amelynek során a rend kialakul a rendezetlenségből, a rendszer a világból, a rendezettség a zajból. Egyetlen elmélet sem foglalkozott eddig olyan precizitással ezzel a témával, mint Luhmann rendszerelmélete” (Münch 1994c: 298).

Münch említett új elmélettörténeti koncepciója és ennek keretében Habermas és Luhmann közismerten élesen szemben álló koncepciójának összekapcsolása talán leginkább sejteti Münch törekvését egy magasabb szintű (voluntarisztikus) szintézisre.

4. Újabb voluntarisztikus szintézis felé

Szinte magától adódik a kérdés: mennyit valósított meg Münch metaelméletként előadott elmélettörténetében a programatikusan megfogalmazott szintézisből. Kétségtelen, hogy a megvalósítás egyik bizonyossága az átláthatóan jól tagolt, egységes szerkezetű az első kötet bevezetőjében felvázolt koncepciót maradéktalanul beteljesítő szociológiai elmélettörténet. A megvalósítás másik — némiképpen meglepő — eredménye a harmadik kötetet lezáró táblázat „a szociológiai elmélet időfüggetlen univerzális hálózataról” (Münch 1994c: 322), melyet a szociológiai elmélet egyfajta

„Mengyelejev-táblázatának” is tekinthetünk. Itt nem csupán mintegy félszáz — a szociológiai elmélet történetében kiemelkedő jelentőségű — kutató kapott helyet, de jó néhány rubrika üresen maradván, egyesek számára inspirációt is adhat elméleti program kialakítására, egy-egy ma még nem létező, de a táblázatban helyet kapott elmélet megalkotására. Mindazonáltal kétségeket is táplálhatunk a társadalomelmélet továbbhaladására vonatkozó ilyesfajta prognózisok iránt. Maga a szerző is óvatosságot javasol ebben a tekintetben, s nem zárja ki az elméletalkotás más lehetőségét sem, nevezetesen „a cselekvési tér egészére irányuló elméleti vizsgálódást” (Münc 1994c: 323).

Ez utóbbi megjegyzésében nem csupán a Münc-féle elméleti konstrukció sokat bírált sajátos és túlhajtott formalizmusa bírálatának a szerző általi visszaigazolását érezkelhetjük, hanem — jóllehet határozatlanul — Münc számára is felmerül e helyen az a kérdés, hogy metaelméleti szinten egyáltalán prognosztizálható-e a tárgyelmélet változása. Vagy másként fogalmazva, Münc hallgatólagosan elismeri annak a kérdésnek a jogosságát, hogy a táblázatkészítés alternatívájaként nem lenne-e célszerű még inkább „felpuhítani” a *Sociological Theory* kötetében a Parsons kritikákkal szemben képviselt, a korábbinál mindenesetre rugalmasabb álláspontját. A további felpuhítás esetén ugyanis Münc nem lenne rákényszerülve arra, hogy a parsonsi elmélettel szembeni kritikákat az általa módosított parsonsi modell metaelméleti szinten végrehajtott (és csak ezen a szinten végrehajtható) kitágítása és generalizálása révén akceptálja, alkalmassá téve a modellt arra, hogy beleemelhetővé váljanak a tárgyelméleti szinten megfogalmazódó kritikák.

A *Sociological Theory* három kötetének több fejezete és szöveghelye is kínál kiindulási pontokat a Parsons-kritikák további akceptálásának irányába. Nyilvánvalóan azokról a helyekről van szó, ahol kétségek merülhetnek fel a táblázat — vagyis az eredeti parsonsi modell kitágításának — alkalmazhatóságával, valamely elméletalkotó „éppígy-való” besorolásával szemben. Magától értetődik: ezek a kételyek éppen Parsons esetében jelentkeznek a leghatározottabban. Parsons elméleti „besorolása” és e besorolás bizonytalansága az előbbieket következtében Münc elmélet-történeti konstrukcióját lényeges pontokon kikezdő probléma, s úgy jelenik meg, mint Parsons kettős szerepeltetése a történetben. Parsons egyik szerepe Münc elmélet-történeti „elbeszélésében” nem más, mint a cselekvés struktúráját átfogóan, univerzális igénnyel kidolgozó elméletalkotóé. Ennek megfelelően a második kötetben a cselekvés struktúrája címet viselő fejezetben kap helyet (Münc 1994b: 1–118). A Parsonsra kiosztott másik szerep — amelyet ezúttal, mármint a *Sociological Theory*-ben, Münc jó okkal nem explicit módon hangsúlyoz — az elmélet-történeti tárgyalás egészének koncepcionális kereteit meghatározó elméleti konstrukció mesteréé. Ez utóbbi szerepet Münc korábbi műveiben osztotta ki Parsonsra, s ha ezúttal nem tér ki ennek tárgyalására, nem is módosítja, inkább megerősíti korábbi álláspontját. E kettős szereposztás feszültsége éppen a besorolás révén ellentmondássá érik. Amennyiben ugyanis Parsons a voluntarisztikus elmélet-történeti tárgyalás koncepciójának alapjait és általános kereteit meghatározó megfontolások forrása, any -

nyiban nem besorolható sem az amerikai, sem pedig az időfüggetlen háló egyetlen rubrikájába (nevezetesen: a cselekvés struktúrájának konszenzus-centrumú paradigmájába). Amennyiben viszont Münch az említett, korántsem centrális helyet jelöli ki elmélettörténeti táblázatában Parsons számára, annyiban nem tekintheti őt az elmélettörténeti konstrukció megalapozójának. Másképpen fogalmazva: azt állítjuk, hogy az elmélettörténetnek mint metaelméleti szinten megvalósított voluntarisztikus szintézisnek Münch-féle koncepciója nem valósítható meg a parsonsi voluntarisztikus elmélet kereteinek kitágításával, további generalizálásával. Mégpedig azért nem, mert a parsonsi voluntarisztikus szintézistől *nem* vezet közvetlen és egyenes út újabb voluntarisztikus szintézishez. Akkor sem, ha Parsons kikerülhetetlen egy újabb voluntarisztikus szintézis megvalósításához.

Az iménti probléma további specifikációjának lehetőségét nyújtja Luhmann elméletének különös elhelyezése az elmélettörténeti konstrukcióban. Korábban említettük: Luhmann a cselekvés szimbolikája fejezetben kapott helyet — többek között — Habermas és Lawrence Kohlberg társaságában, mégpedig annak alapján, hogy „munkásságának a kommunikáció áll a középpontjában” (Münch 1994b: 271). Ahhoz, hogy Münch a kommunikáció ürügyén egyrészt relativizálja Habermas és Luhmann elméleti álláspontjának éles különbségét, másrészt, hogy a cselekvés szimbolikus dimenziójában helyezze el Luhmann felfogását alaposan át kell értelmeznie a kommunikáció luhmanni fogalmát. Mindenekelőtt tompítania kell a cselekvés, *esemény, folyamat* Luhmannnál hangsúlyos (különböző rendszerekhez kapcsolódó) fogalmi különbségeit, legfőképpen azonban annak fontosságától kell eltekintenie, hogy Luhmann a cselekvéselmélettel explicit módon szemben álló rendszerelméleti álláspontot képvisel.⁷ Kielezeten tehát úgy fogalmazhatunk, hogy Münch a parsonsi elméleti keretek kitágításának stratégiáját követve rákényszerül arra, hogy az újonnan jelentkező elméleti stratégiáknak a voluntarisztikus elmélettel szembeni *paradigmatikus* különbségeit és vitáit relativizálja, eljelentéketelenítse — ez az ára ugyanis annak, hogy ezeket az elméleti törekvéseket (mindenekelőtt a rendszerelméletet és a posztmodern elméleteit) beemelhesse a folytonosnak tételezett voluntarisztikus koncepcióba.

Az a következtetésünk tehát, hogy habár Münch jelentős mértékben — olykor alapvetően — módosította Parsons elméleti konstrukcióját, koncepcionálisan mégsem radikalizálta kellőképpen Parsonshoz fűződő elméletkritikai viszonyát. Metaelméleti szinten kifejtett elmélettörténetére nézve ez a nem kellő következetességgel végigvitt kritika olyan tág keretű séma megszerkesztéséhez vezetett, amelyben minden eddigi — valamennyire is konzisztens elmélet és minden jelentős — elméletalkotó elhelyezhető valamelyik rubrikában, ráadásul a szociológiaelmélet következő nemzedékei számára is maradnak kitöltendő helyek. A probléma csak az, hogy a besorolás csaknem korlátlan lehetősége és egyszerűsége alig mond valamit is az elmélettörténet és napjaink társadalomelméletének tényleges dinamikájáról és tendenciáiról. Ha ez utóbbiakhoz akarunk közelebb jutni, a *Sociological Theory* anyagának koncepcionális elrendezésétől eltérő, másik olvasata is szükséges, hogy a

szerző által összegyűjtött és rendezett, valóban hatalmas ismerethalmazt újból „kérdezhessük”.

Álláspontunk szerint e másfajta olvasatra a lehetőséget az teremti meg, ha radikalizáljuk Münch következetlen kritikai álláspontját Parsons elméleti konstrukciójával szemben. Vagyis — Münch-hel ellentétben — azt feltételezzük, hogy *nincs* közvetlen és egyenes összefüggés a parsonsi voluntarisztikus elméleti szintézis és egy jövőbeli, vagy ez idő szerinti voluntarisztikus szintézis között. Ellenkezőleg: az új szintézisnek (amennyiben egyáltalán lehetséges) előfeltétele a parsonsi voluntarisztikus elmélet — részben már Parsons által elindított — felbomlása, a különböző egyoldalú elméleti paradigmák kidolgozása és szembefordítása a parsonsi elméleti konstrukcióval. Hasonlóképpen ahhoz, ahogyan a parsonsi voluntarisztikus elmélet is csupán egyoldalú paradigmákra (pozitivizmus, idealizmus) épülhetett, az újabb voluntarisztikus szintézis szintén különböző, egymást kizáró elméleti irányzatok összehajlásaként valósítható csak meg. Münch metaelméleti szintű elmélettörténeti konstrukcióját tehát éppen az teszi problematikussá, ami a tárgyelméleti megfontolásait is. Nevezetesen: a voluntarisztikus elméleti szintézist a parsonsi elméleti alapokon — ezen alapok kitágításával, módosításával — akarja fenntartani, újrafogalmazni, ezáltal — szándékával éppen ellentétben — egyre távolabb kerül a megvalósítandó újabb voluntarisztikus szintézistől. Ezért teheti meg Münch, hogy a parsonsi elméleti konstrukciónak a felbontásig eljutó kritikáját — amilyen Habermasé vagy Luhmané — lényegét tekintve nem az elméleti progresszió körébe sorolja. És innen ered az is, hogy az új, vagy újrafogalmazott paradigmákban nem látja meg a további voluntarisztikus szintézis lehetőségét.

A *Sociological Theory* három kötetének az előbbieken vázolt szempontok szerinti olvasatából a társadalomelméleti paradigmák sajátos dinamikája bontakozik ki, amely csak igen kevésbé igazodik a „hálózatok” Münch által fontosnak tartott sémához. Feltűnik egyfelől a cselekvéseméleti paradigma markáns újrafogalmazása, dimenzióinak szétágazása. A Münch-féle táblázat különböző helyeire besorolt olyan elméletalkotók együtt jelennek itt meg, mint például Parsons első alkotói korszaka, Habermas, Coleman, Kohlberg Bourdieu vagy Hans Joas. Hasonló határozottsággal jelentkeznek a rendszerelméleti koncepciók — gyakran a cselekvéseméleti paradigmával folytatott nyílt konfrontáció jegyében. A rendszerelméleti paradigma kibontakozását és a társadalomelmélet egyik centrális műhellyé formálódását jelzi, többek között, Parsons késői munkássága, Luhmann, a radikális konstruktivizmus egyes irányzatai⁸ vagy Günter Teubner és a Luhmann-tanítványok sokasága.

A cselekvésemélet és a rendszerelmélet mellett a posztmodern bontakozott ki az elmúlt években harmadik markáns társadalomelméleti paradigmaként. Münch azonban (az előzőek alapján persze érthetően) feltűnő módon hangsúlytalanná teszi —

jóllehet nem mellőzi — a posztmodern irányzatát. E paradigma témaköreiből, irányzataiból a *Sociological Theory*ben egyedül Foucault munkásságát tartja érdemesnek a részletesebb tárgyalásra, amelyet a társadalmi cselekvés (hatalmi) struktúrájának témakörében, és összefoglaló táblázatában — nehezen védhető módon — a konszenzus rubrikában helyez el. A posztmodern problematikának ez a sajátos leszűkítése szorosan kapcsolódik a Luhmann és Parsons tárgyalása kapcsán korábban említett elméleti alapálláshoz, ugyanakkor persze azért is sajnálatos, mert a posztmodern (egyebek mellett) a metaelméleti szinten is értelmezhető dekompozíció tézise a társadalomelméleti (a cselekvéselméleti és rendszerelméleti) paradigmákra nézve is tartalmaz fontos állítást.⁹ Ennek a körülménynek a figyelembevételére hozzásegíthette volna a szerzőt, hogy az általa „erős relációnak” tekintett elméletközi diskurzust részletesebben tárgyalja és bemutassa. A posztmodern említett eljelentéktelenítése annál fogva is rendkívül sajnálatos, mert a posztmodern társadalomelméleti alapállása éppen ellentéte a voluntarisztikus felfogásnak, és ezért például Lyotard, Foucault vagy Feyerabend Münch kitüntetett vitapartnere lehetne. Egy ilyen vita szolgálhatná a most negyedikként említendő voluntarisztikus paradigma továbbgondolását is, vagyis a paradigmák kölcsönös áthatásának és összekapcsolásának lehetőségeire és aktualitására vonatkozó kérdés tisztázását. A *Sociological Theory* megjelentetése is igazolja, hogy e paradigma legjelentősebb művelőjének — Jeffrey Alexander mellett — kétségtelenül Münch tekinthető.¹⁰

A közelmúlt és napjaink társadalomelméleti fejleményeiben tehát négy rivális, egymást kizáró, egyszersmind egymást kölcsönösen értelmező paradigma kibontakozását véljük felismerni. Bizonyossággal feltételezhető, hogy sokkal inkább a két „statikus” (a cselekvéselméleti és a rendszerelméleti) paradigma és a két „dinamikus” (a dekonstrukciós posztmodern és a szintetizáló, integratív voluntarisztikus) paradigma egymás közötti vitái és értelmezési kísérletei, nem pedig a „szociológiai elmélet diskurzhálózatát” sematizáló táblázatok és ezek üresen maradt rubrikái hordozzák a társadalomelmélet perspektíváit. E paradigmák mindegyike egyaránt képes arra, hogy válaszoljon a „kívülről” érkező kihívásokra, egyszersmind pedig képes arra a teljesítményre, hogy kritikailag interpretálja a többi paradigma válaszait is. A kihívásokra megszülető válaszkísérletek és a kölcsönös kritikák dinamikájában formálódó társadalomelméleti perspektíva egyik nyitott kérdése pedig az, hogy a voluntarisztikus elméleti paradigma, képessé válik-e, válhat-e újabb, a többi paradigmát is magában foglaló szintézisre.

Richard Münch társadalomelméleti munkássága — és ezen belül a *Sociological Theory* — aligha túlbecsülhető jelentősége, felfogásunk szerint, mindenekelőtt abban áll, hogy erőteljes rivális paradigmák dominanciájának időszakában fenntartja, ismételten újragondolja és tovább építi a voluntarisztikus paradigma meghatározó téziseit, fogalmait és módszertani megfontolásait. A *Sociological Theory* megírásával Münch ama távolabbi szintézis irányába tett ismét jelentős lépést.

Jegyzetek

- ¹ Talán úgy tűnhet; nevezhetnénk akár parsonsianusnak is. Mégpedig nemcsak annál fogva, hogy Parsons adta a paradigma nevét (Parsons 1967), hanem azért is, mert a paradigma kifejtésének első nagyszabású kísérletét is megtalálhatjuk a *The Structure of Social Action*-ban. A hetvenes évek végére azonban — főként Jeffrey Alexander munkái (1978, 1982a, 1982b, 1983a, 1983b) — nyomán bizonyossá vált, hogy a voluntarisztikus paradigma kifejtésének a parsonsi koncepciótól eltérő módzatai is lehetségesek. Ettől kezdve immár nem helytálló a voluntarisztikus elméleti tradíciót Parsons munkásságával azonosítani.
- ² Parsons a *The Structure of Social Action*-nak mindjárt a bevezetőjében bejelenti ezt a kizárólagossági igényt, amikor saját elméleti konstrukcióját a cselekvés elméleteként jelöli meg: „e tanulmány célja, hogy a társadalomtudományok egyetlen elméleti rendszerének struktúrájában bekövetkezett alapvető változások folyamatát részleteiben is nyomon kövesse” (Parsons 1967: 43).
- ³ Alexander a voluntarisztikus elméleti paradigma keretében a mikro–makro kapcsolat tézisével az egyén versus társadalom, cselekvés versus rendszer dichotómiák ellenében, a Parsons utáni szociológiájában bekövetkezett újbóli kiéleződésével szemben dolgoz ki alternatív elméleti perspektívát (Alexander 1988: 282–333).
- ⁴ Mások — így például Habermas — korántsem tekintik elismerésre méltónak Münch ortodox parsonsia-nizmusát, hanem elméleti tevékenységének leginkább kritikára szoruló oldalaként tartják számon (Habermas 1988: 438–444; Schwinn 1993: 301–303).
- ⁵ Így például élesen szembefordul mind Luhmann mind pedig Habermas Parsons-bírálatával (Münch 1980; 1988).
- ⁶ A későbbiekben utalunk majd rá, hogy e perspektíva megvalósítása a Münch által kidolgozott elméleti séma jelentős módosítását feltételezi. Ezúttal csupán a továbbblépés lehetőségének első jelentkezéséről beszélhetünk.
- ⁷ A két elméleti irány egymással éppen ellentétes irányba haladó logikáját Habermas már a hetvenes évek elején egészen világosan látta és meg is fogalmazta (Habermas 1971).
- ⁸ Azok az irányzatok, amelyek a rendszer–környezet kapcsolatnak a társadalmon belüli típusait elemzik (Karácsony 1994).
- ⁹ Nem csupán a felvilágosodás racionalitás-eszméjének posztmodern kritikájára gondolunk, hanem például Feyerabend (1980) tudományelméletére.
- ¹⁰ Mindemellett úgy tűnik, korántsem kizárt, hogy rövidesen a voluntarisztikus paradigma új szempontú kifejtését is konstatálhatjuk a konstruktivizmus és a társadalomelmélet konfrontációjának eredményeként. Elsősorban a „Delfin csoport”-nak az a tézise mutat a voluntarisztikus szintézis irányába, miszerint „a tudat és kommunikáció, egyén és társadalom, természet és kultúra, kognitív autonómia és szabályozás, cselekvésemélet és rendszerelmélet korántsem alkotnak egymással áthidalhatatlan ellentéteket” (Rusch—Schmidt 1994: 8).

Hivatkozások

- Alexander, Jeffrey, C. 1978. Formal and Substantive Voluntarism in the Work of Talcott Parsons: A Theoretical and ideological reinterpretation. *American Sociological Review*, 43 (April), 177–198.
- 1982a *Theoretical Logic in Sociology. Vol. 1. Positivism, Presuppositions and Current Controversies*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- 1982b *Theoretical Logic in Sociology. Vol. 2. The Antinomies of Classical Thought: Marx and Durkheim*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- 1983a *Theoretical Logic in Sociology. Vol. 3. The Classical Attempt at Theoretical Synthesis: Max Weber*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press

- 1983b *Theoretical Logic in Sociology. Vol. 4. The Modern Reconstruction of Classical Thought: Talcott Parsons*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- 1988. *Action and its Environments. Toward a New Synthesis*. New York: Columbia Univ. Press
- Balogh István 1991. Richard Münch voluntarisztikus társadalomelmélete. *Szociológiai Szemle*, 1, 172–180.
- Feyerabend, Paul 1980. *Erkenntnis für freie Menschen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Gould, Mark 1991. The Structure of Social Action: At Least Sixty Years ahead of its Time. In: R. Robertson—S. T. Bryan (Eds.) *Talcott Parsons. Theorist of Modernity*. London–Newbury Park–New Delhi: Sage
- Habermas, Jürgen 1971. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie? Eine Auseinandersetzung mit Niklas Luhmann. In: J. Habermas—N. Luhmann: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung?* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 142–290.
- 1988. *Theorie des kommunikativen Handelns*. 2 Bde. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Karácsony András 1994. Konstruktivizmus a társadalomelméletben. In: *A társadalom és a jog autopoietikus felépítése*. Budapest, 13–27.
- Münch, Richard 1980. Über Parsons zu Weber. Von der Theorie der Rationalisierung zur Theorie der Interpenetration. *Zeitschrift für Soziologie*, 9, 18–53.
- 1988. *Theorie des Handelns. Zur Rekonstruktion der Beiträge von Talcott Parsons, Emile Durkheim und Max Weber*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- 1994a *Sociological Theory. Vol. I. From the 1850s to the 1920s*. Chicago: Nelson-Hall
- 1994b. *Sociological Theory. Vol. II. From the 1920s to the 1960s*. Chicago: Nelson-Hall
- 1994c *Sociological Theory. Vol III. Development Since the 1960s*. Chicago: Nelson-Hill
- 1994d Zahlung und Achtung. Die Interpenetration von Ökonomie und Moral. *Zeitschrift für Soziologie*, 5, 388–411.
- 1994e Politik und Nichtpolitik. Politische Steuerung als schöpferischer Prozess. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, September, 381–405.
- Parsons, Talcott 1967(1937). *The Structure of Social Action*. New York–London: The Free Press–Collier–Macmillan
- Rusch, Gebhard—Siegfried, J. Schmidt 1994. *Konstruktivismus und Sozialtheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Schwinn, Thomas 1993. *Jenseits von Subjektivismus und Objektivismus. Max Weber, Alfred Schütz und Talcott Parsons*. Berlin: Duncker & Humblot
- Wenzel, Harald 1990. *Die Ordnung des Handelns. Talcott Parsons' Theorie des allgemeinen Handlungssystems*. Frankfurt am Main: Suhrkamp

